

Latvijas Republikas tiesībsargs

Atbalstītā lēmumu pieņemšana kā alternatīva
rīcībspējas ierobežošanai ANO Konvencijas par
personu ar invaliditāti tiesībām 12. panta kontekstā

Gundega Bruņeniece, 2021

Tiesībsargs ir

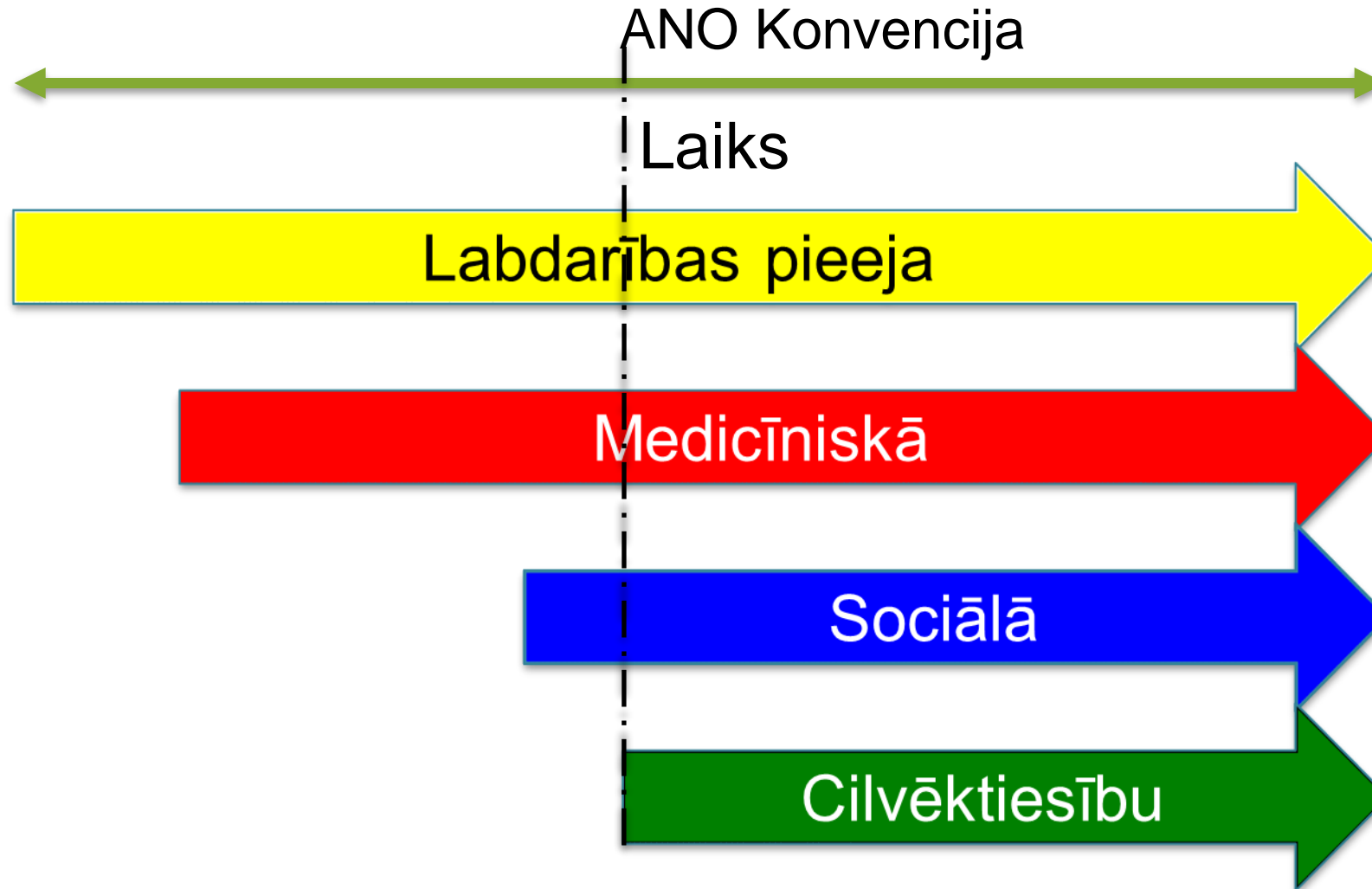
- Saeimas apstiprināts
- Darbībā neatkarīgs
- Pakļaujas vienīgi likumam
- Neietekmējams uzdevumu un funkciju pildīšanā

Tiesībsarga funkcijas

- Veicina privātpersonas cilvēktiesību aizsardzību
- Sekmē vienlīdzīgas attieksmes principa ievērošanu un jebkāda veida diskriminācijas novēršanu
- Izvērtē un veicina labas pārvaldības principa ievērošanu
- U.c.

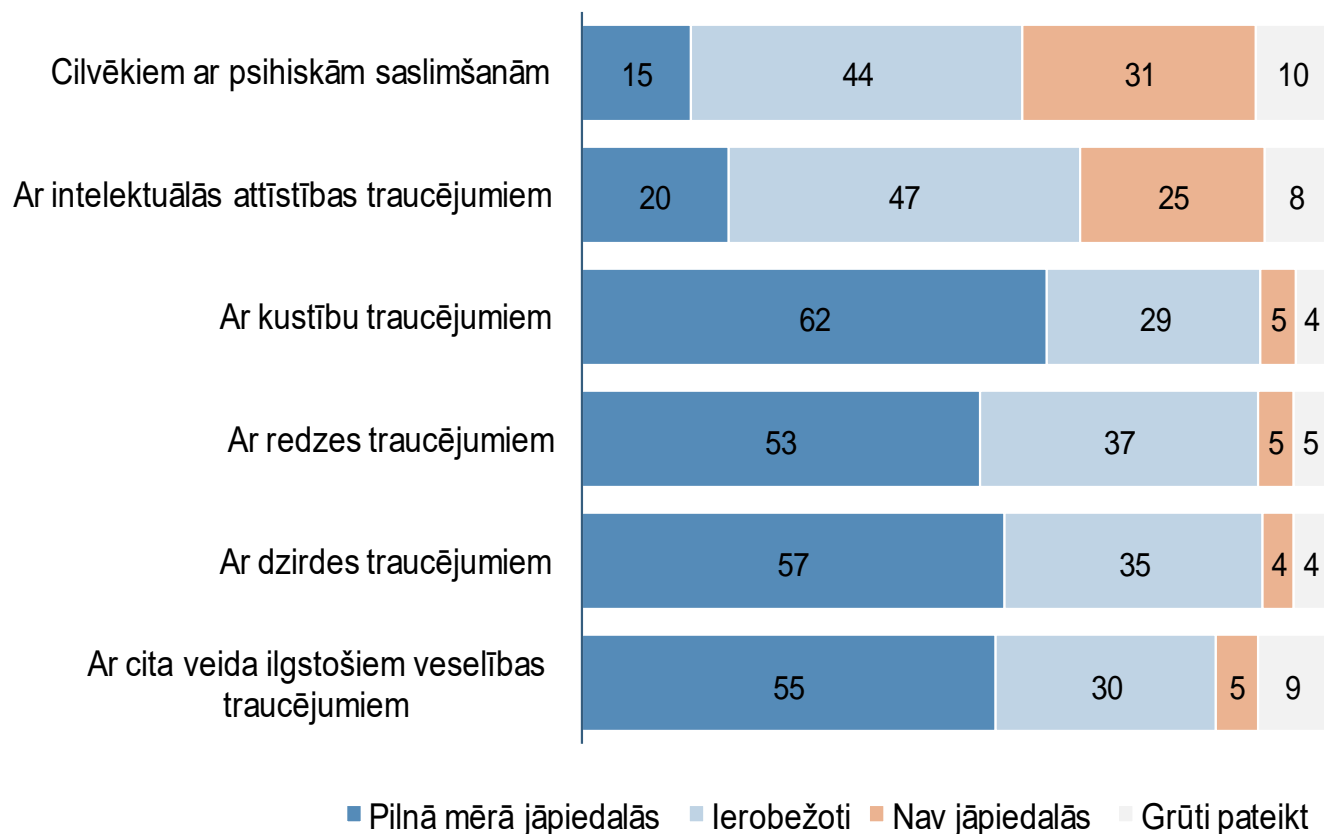
+ **Pārrauga ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti īstenošanu**

Četras izpratnes par invaliditāti

Attieksme pret personām ar invaliditāti

- Cik lielā mērā, Jūsaprāt, cilvēkiem ar dažāda veida invaliditāti vajadzētu piedalīties sabiedrības dzīvē? (%)

- Lielāka distancēšanās vērojama pret cilvēkiem ar psihiskām saslimšanām un intelektuālās attīstības traucējumiem;
- Palielinoties personiskās saskarsmes pieredzei ar cilvēkiem ar dažāda veida invaliditāti, barjeru un aizspriedumu loks kļūst mazāks.

ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām

Konvencijas pieņemšana

- Darba grupas izstrādātais Konvencijas projekts 2004.gada janvārī
- Pieņemta ANO Ģenerālajā asamblejā 2006.gada 13.decembrī
- Stājās spēkā 2008.gada 3.maijā
- Stājās spēkā Latvijā – 2010.gada 31.martā (bez atrunām/ deklarācijām)

Kāpēc bija nepieciešama konvencija?

- ~ 10% no pasaules iedzīvotājiem ir personas ar invaliditāti (t.i., vairāk kā 700 miljoni);
- Līdzšinējie starptautiskie dokumenti, lai arī attiecās uz personām ar invaliditāti, tomēr savu mērķi attiecībā uz šīm personām nerasniedza

Konvencijas mērķis

- × Veicināt, aizsargāt un nodrošināt to, lai visas personas ar invaliditāti varētu pilnībā un vienlīdzīgi izmantot visas cilvēktiesības un pamatbrīvības, un veicināt tām piemītošās cieņas ievērošanu.
- × Paradigmas maiņa

Paradigmas maiņa

- Konvencija iezīmē «paradigmas maiņu» attieksmē un pieejā personām ar invaliditāti
- Personas ar invaliditāti netiek uzskatītas par labdarības, ārstēšanas un sociālās aizsardzības «objektiem», bet kā «subjekti» ar tiesībām, kuri ir spējīgi pieprasīt šīs tiesības un pieņemt lēmumus par savu dzīvi, kas balstīti uz brīvu un informētu piekrišanu, tāpat arī esot aktīviem sabiedrības locekļiem

Kas ir invaliditāte?

- Konvencija nesniedz izsmeļošu invaliditātes definīciju
- Konvencijas preambulā noteikts:

Invaliditātes jēdziens pastāvīgi attīstās un ka invaliditāte rodas, cilvēkiem ar funkcionāliem traucējumiem, saskaroties ar attieksmes un apkārtējās vides šķēršļiem, kas ierobežo vienlīdzīgas iespējas pilnvērtīgi un efektīvi līdzdarboties sabiedrības dzīvē

- Konvencijas 1.pantā noteikts:

*Pie personām ar invaliditāti pieder personas, kurām ir ilgstoši fiziski, **garīgi, intelektuāli** vai maņu traucējumi, kas mijiedarbībā ar dažādiem šķēršļiem var apgrūtināt to pilnvērtīgu un efektīvu līdzdalību sabiedrības dzīvē vienlīdzīgi ar citiem*

Vispārējie principi (3.pants)

- cilvēkam piemītošās cieņas, personīgās patstāvības, tostarp personīgās izvēles brīvības, un personas neatkarības ievērošana,
- diskriminācijas aizliegums,
- pilnīga un efektīva līdzdalība un integrācija sabiedrībā,
- cieņa pret atšķirīgo un personu ar invaliditāti kā cilvēku daudzveidības un cilvēces daļas pieņemšana,
- iespēju vienlīdzība,
- pieejamība,
- vīriešu un sieviešu vienlīdzība,
- cieņa pret bērnu ar invaliditāti spēju attīstību un pret bērnu ar invaliditāti tiesībām saglabāt savu identitāti.

Vienlīdzīgas tiesībspējas atzīšana

Kas ir rīcībspēja?

Personas spēja ar savu darbību rast un realizēt savas tiesības un pienākumus, tā ir spēja rīkoties ar savām tiesībām

rīcībspēja garīgās spējas

Tiesībspēja – spēja būt apveltītam ar tiesībām un pienākumiem, to iegūst no dzimšanas un pat vēl nedzimis bērns.

Vienlīdzīga tiesībspējas atzīšana ir cilvēktiesību aizsardzības pamatprincips un ir obligāta pārējo cilvēktiesību īstenošanai
(ANO Personu ar invaliditāti tiesību komiteja, Vispārējais komentārs Nr.1)

Rīcībspēja kā cilvēktiesību jautājums

Var ietekmēt citu
cilvēktiesību realizēšanu

Rīcībspēja nozīmē, ka visiem cilvēkiem, tostarp personām ar invaliditāti, ir gan tiesiskais statuss, gan tiesības veikt juridisku darbību vienkārši tāpēc, ka viņi ir cilvēki.

Rīcībspējas ierobežošanas pieeju vēsturiskā attīstība

- Uz statusu pamatotā pieeja

diagnoze = rīcībnespēja

- Rezultātā balstītā pieeja

“nepareizā” lēmuma pieņemšana nosaka, ka personai trūkst rīcībspējas

- Funkcionālā pieeja

Lēmuma pieņemšanas kvalitāte nosaka to, vai personai ir rīcības spējas (vai saprot noteiktu informāciju, vai spēj izvērtēt lēmuma pieņemšanas sekas, u.tml.)

- Cilvēktiesību pieeja

Rīcībspēja netiek ierobežota, bet tiek sniegts atbalsts tā realizēšanai

- 2008.gada oktobrī tiesībsarga vēstule Tieslietu ministrijai par nepieciešamajām izmaiņām Civillikumā un Civilprocesa likumā attiecībā uz personas atzīšanu par rīcībnespējīgu un rīcībspējas atjaunošanu
- Latvijas Republikas Satversmes tiesa 2010.gada 27.decembrī pieņēma spriedumu lietā Nr.2010-38-01, kurā tā atzina Civillikuma 358. un 364.pantu par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 96.pantam un spēkā neesošu no 2012.gada 1.janvāra
- No 2013.gada 1.janvāra spēkā jaunais rīcībspējas ierobežošanas regulējums.

12.pants Vienlīdzīgas tiesībspējas atzīšana

1. Dalībvalstis atkārtoti apstiprina, ka personām ar invaliditāti visur **ir tiesības uz viņu tiesībspējas atzīšanu.**

12.pants Vienlīdzīgas tiesībspējas atzīšana

2. Dalībvalstis atzīst, ka personām ar invaliditāti līdzvērtīgi ar citiem **ir rīcībspēja visās dzīves jomās.**

12.pants Vienlīdzīgas tiesībspējas atzīšana

3. Dalībvalstis veic nepieciešamos pasākumus, lai personām ar invaliditāti nodrošinātu tā **atbalsta pieejamību**, kas tām varētu būt nepieciešams, īstenojot savu rīcībspēju.

12.pants Vienlīdzīgas tiesībspējas atzīšana

4. Dalībvalstis nodrošina, ka visi ar rīcībspējas īstenošanu saistītie pasākumi paredz atbilstošas un efektīvas garantijas, lai saskaņā ar starptautisko humāno tiesību aktiem **nepieļautu ļaunprātīgu izmantošanu**. Šādām garantijām ir jānodrošina, ka, veicot ar rīcībspējas īstenošanu saistītos pasākumus, tiek ievērotas attiecīgās personas tiesības, griba un izvēle, netiek pieļauti interešu konflikti un ietekmes ļaunprātīga izmantošana, tie ir samērīgi un atbilstoši konkrētās personas apstākļiem, tos piemēro pēc iespējas īsāku laiku un regulāri pārbauda kompetenta, neatkarīga un objektīva iestāde vai tiesas instance. Šīm garantijām ir jābūt proporcionālām tam, cik lielā mērā šie pasākumi skar konkrētās personas tiesības un intereses.

12.pants Vienlīdzīgas tiesībspējas atzīšana

5. Ievērojot šī panta noteikumus, dalībvalstis veic atbilstošus un efektīvus pasākumus, lai personām ar invaliditāti nodrošinātu **vienlīdzīgas tiesības** iegūt īpašumu vai to mantot, kontrolēt savas finanšu lietas un vienlīdzīgi izmantot banku aizdevumus, hipotekāros kredītus un citus finanšu kreditēšanas veidus, un nodrošina, ka personām ar invaliditāti netiek patvaļīgi atņemts to īpašums

Izriet 2 normatīvās premissas:

- 1. Ikvienam ir tiesības pieņemt lēmumus
- 2. Ir pienākums piedāvāt atbalstu

ANO Personu ar invaliditāti tiesību komiteja (Vispārējais komentārs Nr.1)

- Valstīm jāpārveido lēmumu pieņemšanas sistēmu no tādas, kuras pamatā ir aizstātā lēmuma pieņemšana, uz atbalstītā lēmuma pieņemšanas sistēmu, kas respektē personas autonomiju, gribu un izvēli
- No iepriekšminētā valstu pienākuma izriet gan nepieciešamība **aizliegt** aizstātā lēmuma pieņemšanas sistēmu, gan **nodrošināt** atbalstītā lēmuma pieņemšanas sistēmas attīstību.

Aizvietotās lēmumu pieņemšanas pazīmes

- personai tiek atņemta rīcībspēja, pat ja tas ir tikai attiecībā uz kādu atsevišķu lēmumu
- aizvietotāju lēmumu pieņemšanai var iecelt kāds cits, kas nav attiecīgā persona, un to iespējams izdarīt pretēji šīs personas gribai
- aizvietotājs pieņem lēmumus, pamatojoties uz to, ko uzskata par esošu attiecīgās personas interesēs, nevis pamatojoties uz šīs personas gribu un izvēli

Kas ir atbalstītā lemtspēja?

Atbalstītā lemtspēja ir juridisks mehānisms, kas tiek izmantots kā alternatīva personas rīcībspējas ierobežošanai. Personai rīcībspēja tiek saglabāta pilnā apjomā, bet tiek noteikts kādās jomās un apjomā personai nepieciešams atbalsts, kuru nodrošina viena vai vairākas atbalsta personas

- Viens no rīcībspējas īstenošanas atbalsta mērķiem ir **vairot personu ar invaliditāti uzticību un prasmes**, lai nākotnē to rīcībspējas īstenošanai būtu nepieciešams mazāks atbalsts, ja šīs personas tā vēlēšies
- Tiesības uz rīcībspējas īstenošanas atbalstu neierobežo, pamatojoties uz apgalvojumu, ka šāds atbalsts rada nesamērīgu un nepamatotu slogu. Valstij ir **absolūts pienākums** nodrošināt piekļuvi rīcībspējas īstenošanas atbalstam

Atbalstītās lemtspējas pamatnoteikumi

- atbalstītajai lēmumu pieņemšanai **jābūt pieejamai visiem**
- jebkura veida rīcībspējas īstenošanas atbalstam, tostarp intensīvam atbalstam, **jāpamatojas uz atbalstāmās personas gribu un izvēli**, nevis to, ko uzskata par šīs personas objektīvām interesēm
- veids, kādā notiek **saziņa ar personu, nedrīkst būt šķērslis** lēmumu pieņemšanas atbalsta saņemšanai
- ir jānodrošina personas formāli izvēlētās(-o) **atbalsta personas(-u) juridiska atzīšana**, un valstij ir pienākums veicināt atbalsta sniegšanu
- lēmumu pieņemšanas atbalstu **nedrīkst** izmantot kā attaisnojumu tam, kāpēc **ierobežotas citas tiesības**
- personai jābūt tiesīgai atteikties no atbalsta un jebkurā brīdī **izbeigt vai mainīt** atbalsta attiecības

2017. gada 31. augustā ANO Komiteja par personu ar invaliditāti tiesībām pēc Latvijas pirmā nacionālā ziņojuma par ANO Konvencijas īstenošanu publicēja Noslēguma piezīmes, aicinot ***“atcelt Civillikumā ietvertās tiesību normas par aizvietoto lēmumu pieņemšanu, un atjaunot rīcībspēju pilnā apjomā visām personām ar invaliditāti, izmantojot atbalstītās lēmumu pieņemšanas mehānismu, kas respektē personas autonomiju, gribu un izvēli.”***

Kā veicas Latvijā 1

- **2010.gadā**, ratificējot ANO Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām, Latvija ir apņēmusies arī veikt nepieciešamos pasākumus, lai personām ar invaliditāti nodrošinātu nepieciešamo atbalstu, īstenojot savu rīcībspēju visās dzīves jomās
- 2011.gada oktobrī tiesībsargs norāda, ka būtisks likumprojektu (grozījumu, ar ko tiek reformēts rīcībspējas institūts) trūkums ir tas, ka tie nerisina jautājumu par atbalsta personām
- 2013. gada 19. novembrī Ministru kabineta sēdē tika apstiprināts “Informatīvais ziņojums par priekšlikumiem tiesiskajam regulējumam par atbalsta mehānismu personām ar invaliditāti”
- No 01.12.2017. līdz 30.11.2019 NVO «Zelda» tiek veikts pakalpojuma izmēģinājumprojekts

Kā veicas Latvijā 2

- Lai nodrošinātu personām ar invaliditāti iespēju īstenot rīcībspēju visās dzīves jomās, Valsts kontrole aicina Labklājības ministriju veikt nepieciešamās darbības atbalsta personas pakalpojuma sniegšanas nepārtrauktības nodrošināšanai. (*Valsts kontrole, 2018.gads*)
- Šobrīd atbilstoši izmēģinājumu projekta rezultātiem norit atbalsta personas pakalpojuma apraksta precizēšana, kas noslēgsies 2021. gada 1. ceturksnī. (*Ministru kabinets, 2020.gada decembris*)
- ieviešanas iespējamība Latvijā varētu tikt vērtēta pēc tam, kad, pamatojoties uz Atbalsta personas projekta ietvaros izstrādāto ziņojumu, LM sagatavos priekšlikumus atbalstītās lēmumpieņemšanas pakalpojuma ieviešanai no valsts budžeta līdzekļiem (provizoriski 2022. gada 1.pusgads)...

“Esošo rīcības spējas institūtu reformēšana ir viens no nozīmīgākajiem cilvēktiesību jautājumiem šobrīd Eiropā. Rīcības spēja ir kas vairāk par lēmumu pieņemšanu; tas ir jautājums par to, ko nozīmē būt cilvēkam. Izdarītās izvēles dzīvē ir daļa no tā, kas mēs esam.”

(2012.gada 20.februārī, Tomass Hammarbergs, toreizējais EP Cilvēktiesību komisārs)

Latvijas Republikas tiesībsargs

Paldies par uzmanību!